

ХРОНІКА КОРОЛІВ АНГЛІЇ ВІД ВІЛЬГЕЛЬМА ЗАВОЙОВНИКА ДО ГЕОРГА ІІ: ВИЗНАЧЕННЯ ПРАГМАТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ТЕКСТУ

У фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту української книги ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України в складі бібліотеки останнього короля Польщі Станіслава Августа Понятовського *Collectio Regia* зберігається цікава книга з історії Великобританії, написана в формі “загальної” історичної хроніки. На титульному аркуші видання – традиційно для свого часу розгорнута назва: “Хроніка королів Англії від норманської навали до теперішніх часів [правління короля Георга ІІ]. Написана в манері давніх єврейських істориків Натаном бен Садді, єврейським священиком [когеном?]” (*The Chronicle of the Kings of England from the Norman Conquest unto the present Time. Written in the Manner of Ancient Jewish Historians by Natan ben Saddi, a Priest of the Jews*¹) (Лондон, 1742; далі – СКЕ).

Жанр історичної хроніки віддавна набув в Англії надзвичайної популярності. “Історія англійської літератури як така починається з V століття, коли країна була завойована англо-саксонськими племенами. Вони принесли з собою нову мову – англо-саксонську, яка стала основою для розвитку англійської мови та літератури цією мовою”². Серед перших пам’яток англійської літератури називають добре відомі англо-саксонські хроніки, які одночасно були й першими творами англійської історіографії. Англо-сакси відзначалися великою любов’ю та повагою до історичного минулого. Тенденція ця особливо сильно проявилася і зміцніла в період насильницького насадження християнської культури та ще більше підсилилася під час боротьби з датчанами³. Вже й після утвердження християнства давні національні хроніки англо-саксонською мовою ще продовжували створюватися й зводитися в монастирях, які стали центрами історіописання. Завдяки впливові короля-просвітника Альфреда Великого, ці хроніки набули значного розвитку. Усі сім англо-саксонських хронік, які дійшли до нас, почи-

наються з різних часів – із втілення Бога Слова (тобто, від створення світу), з появи в Британії Юлія Цезаря, закінчуються ж, як правило, XI ст. Тільки одна з них – Петербороська – доведена до 1154 р. “Зрозуміло, це ще не історія, – зауважує Жюссеран, – події заносяться сюди без будь-якого зв’язку й коментарів; просто подаються відомості про те, що такий-то король зійшов на престол, такого-то вбито, такого-то єпископа вигнано з його єпархії, така-то комета з’явилася на небі”⁴. Відзначимо, що “історія” як така в розумінні Жюссерана, повинна включати авторську систематизацію фактичного матеріалу та коментарі, що, в свою чергу, визначає значну міру суб’єктивності викладення.

Норманська навала надала цій тенденції дещо нового характеру. Одним з її наслідків стала поява в Англії XI–XIV ст. багатой і різноманітної літератури латинською мовою. Латинська історіографія норманського періоду XI–XII ст. охоплювала велику кількість історичних праць, які мали як документально-історичне, так і літературне значення. За характером це були загальні та монографічні праці. Особливе значення серед зразків загальної історії мали праці Симеона Дирхемського “Історія діянь англійських королів” (*Historia de gestis regum Anglorum*; ця хроніка охоплювала 848–1129 рр.), який використав англо-саксонські хроніки нортумберійського походження, Вільяма Мальмсберійського “Історія англійських королів” (*Historia regum Anglorum*; період від завоювання Британії англо-саксами до 1127 р.), пізніше доповнена “Новітньою історією Англії” (*Historia novellae*; 1126–1143 рр.) та Генріха Геттингдонського “Історія Англії” (*Historia Anglorum*; від експедиції Юлія Цезаря до 1135 р.). Відомо, що при створенні своєї праці Генріх Геттингдонський користувався не тільки творами Беди Високоповажного й Неннія, але й історичними піснями англо-саксів та живими ще в його часи переказами. Манера викладу цих авторів вже значно відрізняється від принципів роботи англо-саксонських хроністів. “Латинські” історіографи намагалися подати зв’язну історію своєї країни вільною, як на їх погляд, від будь-яких упереджень, багатую фактами, але зібраними не безладно, а завжди так, щоб вони знаходилися в зв’язку з основним завданням історика, яким він їх бачив⁵.

Саме англо-саксонські та “латинські” хроніки заклали підвалини плідної тенденції використання цієї форми подання досить значних за обсягом періодів історії країни на Британських островах.

Серед найвідоміших англійських хронік нового часу слід відмітити, перш за все, “Хроніки Англії, Шотландії та Ірландії” (*Chronicles of England, Scotlande and Irelande*) Рафаеля Холіншеда, датовані 1587 р., які стали матеріалом для “історичних хронік” Шекспіра.

Жанр історичної хроніки, здається, не втратив своєї актуальності навіть і в англійській історіографії новітнього часу, при цьому сягнувши, зрозуміло, якісно нового методологічного рівня.

Норманське завоювання, розповіддю про яке автор розпочинає СКЕ, – важлива віха, зворотний пункт англійської історії. Несучи на собі, як і будь-яка іноземна навала, негативний відбиток (за виразом сучасного англійського історика Т.А.Зільямсона, “вся рання історія острова – це, головним чином, історія вторгнень іноземних завойовників”⁶), воно, в той же час, визнається багатьма іноземними та англійськими істориками за явище, врешті-решт прогресивне для країни. До появи норманів Англія була роздібнена на невеликі графства; періоди возз’єднання країни такими могутніми володарями, як Альфред, Етельстан, Канут, лише на короткий час заступали тривалі періоди внутрішньої ворожечі. Жюссеран зауважує: “По суті, це було ніщо інше, як племенний устрій. Як могла з такого хаосу створитися нація, здатна народити Шекспіра, винищити Армаду й колонізувати Америку? Для цього необхідне було чудо. І таке чудо сталося: воно носить назву Гастингської битви. Вільгельм Нормандський вдарив ногою об ґрунт Англії, і з цього ґрунту виникла нація”⁷.

Вихідні дані, що супроводжують видання, на перший погляд, здаються типовими для свого часу. Там містяться такі відомості: місце видання – Лондон, ім’я видавця – Т. Купер (T. Cooper), назва друкарні – “Глобус” (Globe), адреса, за якою вона знаходилася, – провулок Патер Ностер (Pater Noster Row), рік видання – 1742⁸ та ціна книжки – один шилінг (Price one Shilling). Однак зауважимо, що у вміщеному в кінці книжки, на с. [78–79] списку видань, віддрукованих у друкарні Тулліз Хед (Tully’s Head), яка була розташована на вулиці Пелл-Мелл (Pall-Mall), відомій як своєрідна резиденція “королів” друкарської справи в Лондоні, на замовлення Р. Додслі (R. Dodsley), ми також зустрічаємо СКЕ. Отже, якісь з цих даних неправдиві. На нашу думку, скоріше сфальсифікованими повинні здаватися саме ті, що вміщені на титульному аркуші, бо якщо, принаймні, Р. Додслі – реальна особа, то про книговидавця на ім’я Т. Купер нам не вдалося знайти в довідкових виданнях жодної згадки.

Придивимося до титульного аркуша. Чи не може досить невинна назва друкарні “Глобус” виявитися натяком на те, що справжнє місце видання книжки – не якась вулиця, а цілий світ (англійське слово “globe” означає “світ”, “земна куля”), який, до того ж, за подвійною алюзією з Шекспіром, – “театр, і люди в ньому – актори”. До речі, назва дійсно існуючого провулка “Патер Ностер” в перекладі з латин-

ської ніщо інше, як “Отче наш”, а чи не бог є творцем світу? Чому б і Т. Куперу, таким чином, не виявитися замість реальної особи збірним образом, що відсилає нас чи то до єпископа Томаса Купера (Thomas Cooper; 1517–1594), хроніста, автора відомого словника “*Thesaurus Linguae Romanae et Britannicae*” (1565), високоосвіченого письменника, відзначеного самою королевою Єлизаветою⁹; чи то до Ентоні Купера (Antony (зменш. – Топу) Cooper), графа Шефтсбері, автора “Досліді про свободу дотепності й гумору” (1709), а може, й до них обох. І чи не хотів Натан бен Садді (будемо називати так автора СКЕ і надалі), вказавши прямо на титульному аркуші ціну видання, натякнути, що його “витвір” не варто сприймати дуже серйозно: книжка коштує надто дешево – всього-на-всього один “ламаний шилінг”¹⁰.

А якщо вихідні дані, що подані на титульному аркуші, дійсно неавтентичні, то постає питання: нащо автору могли знадобитися такі хитрощі? Як правило, причини подібних фальсифікацій не відрізнялися різноманітністю: небажання викриття особи автора, запобігання переслідуванням чи, скажімо, необхідність приховати його аристократичне походження. До того ж, здається, автор трішки глузує і з своєї праці, і з читача водночас. Ми спробуємо далі це пояснити.

Таким чином, і ім’я “Натан бен Садді” на титулі – це, безперечно, псевдонім. *Dictionary of Anonymous and Pseudonymous English Literature* вважає, що автором книжки був вже згадуваний Роберт Додслі¹¹ (Robert Dodsley; 1703–1764), – письменник, драматург, книговидавець й книготорговець, ім’я якого було широко відомим в англійських літературних колах середини XVIII ст. А в рукописному предметно-тематичному каталозі *Collectio Regia*, складеному королівським бібліотекарем Жаном Батістом Альбертранді приблизно у 90-х роках XVIII ст. (нині цей каталог зберігається в Інституті рукописів ЦНБ ім В.І. Вернадського НАН України), автором СКЕ “*sub nomine ficto*” названий Філіп Дормер Стенхоп, граф Честерфілд (1694–1773). Честерфілд – представник вищої англійської аристократії, “скептично мислячий вольнодумець”, дипломат, політичний діяч, письменник, публіцист, історик, філософ-мораліст, посідає в англійській літературі особливе місце. Він – автор добре відомих “Листів до сина”, що були видані його невісткою через рік після смерті Честерфілда й набули гучної та досить скандальної слави, а також кількох книг, рукописи яких було вилучено з старих сімейних архівів і які вийшли в світ вже у XIX ст. (“Листи до хрещеника”), а також передрукованих з старих англійських журналів¹².

Честерфілду неодноразово приписували авторство цілого ряду творів, і дискусії з цього приводу не вичерпані й дотепер.

Хоча ніяких прямих доказів правдивості думки, яку ми зустріли в праці Альбертранді, немає, за рядом побічних ознак (в основному, на підставі порівняння положень, які були висловлені Честерфілдом у тих працях, що, безперечно, належать саме йому, та роздумів автора СКЕ, хоча ми добре розуміємо недостатність подібних обґрунтувань та необхідність серйозного текстологічного дослідження цього питання), ми схилиємося до того, щоб прийняти скоріше цю гіпотезу, ніж поділити точку зору авторів "Словника". На наш погляд, загальна спрямованість, жанр і тематика СКЕ надто далекі від характеру тих поетичних і драматичних творів, що належать Р. Додслі, якого В.М. Жирмунський назвав "другорядним сентиментальним ліриком"¹³.

Цікава річ: у 1790 р. у Санкт-Петербурзі з'явилася в російському перекладі "Сокращенная аглийская история от древнейших времен, сочиненная г. Купером по расположению графа Честерфилда". Ніяких безпосередніх паралелей із СКЕ це видання не має. Але не можна не звернути увагу на наявність вже у заголовку як мінімум двох-трьох збігів із СКЕ, які, на наш погляд, навряд чи можна вважати зовсім випадковими. Але це тема для окремого дослідження.

Взагалі, зміст і форма – відносні поняття, неможливі одне без одного. В художній літературній творчості, як правило, зміст – функція форми. Її елементи: назва (заголовок), компоновка матеріалу, архітектоніка твору тощо значною мірою визначають сприйняття змісту. "Заголовок, – підкреслює У. Еко, – ...вже ключ до інтерпретації", він задає сприйняття¹⁴, він – "ім'я моделі". Насправді, ряд ключових слів ("Chronicle of the Kings of England", "Written in the Manner of the ancient Jewish Historians" та інші) націлює читача на те, що перед ним – саме історична праця, досить наполегливо і навіть нав'язливо вказуючи на прагматичну спрямованість твору як автор її бачить чи хоче примусити бачити читача. Таким чином, назва, а в більш широкому розумінні – форма є кодом твору. "Один і той самий текст може шифруватися різними кодами, а один і той самий код може породжувати різні тексти ... Вільне комбінування деталей в нових ... сполученнях є творчість"¹⁵.

У цілому СКЕ справляє дивовижне враження того, що її автору важливо було не стільки подати читачеві ряд коротких і, взагалі-то, добре відомих даних з історії Англії, скільки донести до нього певні, близькі самому автору, ідеї (тут досить зауважити, що майже сімсотлітній період англійської історії вміщено на 77 сторінках in octavo, з передмовою включно). Статті, присвячені кожному з монархів, дуже короткі; автор нерідко перериває розповідь і відсилає нас до інших

джерел: "Хроніки англійських королів Річарда Бейкера" (Baker the Historian), "Історії короля Генріха VII" Френсіса Бекона (Bacon the Historian) та ін. Але й тут насмішкуватий автор залишається вірним собі: за джерелами з історії правління Іакова I він відсилає читача до бакалейних лавок (Chandlers Shops (СКЕ, 45)), а тих, кого цікавлять часи Карла I, – до непристойних романів (bawdy Novels (СКЕ, 63)).

Натан бен Садді має свою точку зору на релігію і політику, монархію і революцію. Він безмежно іронічний, а місцями – саркастичний, надто коли висміює негідні діяння тієї чи іншої історичної особи, а де-не-де навіть стає похмуро-серйозним.

У своїх судженнях автор не висловлює особливої симпатії до правлячої династії, про що свідчить таке висловлювання у передмові: "...When thou readest of the Kings that were wise and great...thou shalt compare the passed Times with the present...and laugh exceedingly (СКЕ, 4). Інакше кажучи, порівнявши правління мудрих королів із сучасним, читач засміється (мабуть, тому, що порівняння буде не на користь останнього короля). Звісно, бен Садді не може висловлюватися прямо: глузувати з монархів так само, як грати з вогнем. "Характери королів і великих людей визнаються тільки з розмов – бо за життя тих та інших про них ніколи не пишуть усієї правди, – зауважує в цьому зв'язку Честерфілд. – Ось чому говорити про це буває цікаво й повчально, разом з тим такого роду бесіда дає ... можливість спостерігати, наскільки по-різному тлумачаться одні й ті ж характери залежно від почуттів та поглядів кожного співрозмовника"¹⁶. Звернемо увагу хоча б на те, що в статті, присвяченій Георгу I, про нього самого, по суті, нічого не сказано. Там описані військові дії, що призвели до перемоги над принцем Іаковом, претендентом на англійський престол, сином Іакова II Стюарта, позбавленого трону "славетною революцією", і зауважується, що коли корона остаточно затвердилася на голові короля Георга, почали проявлятися його позитивні якості: when the Crown began to sit firm on the Head of King George, his Virtues...began to appear (СКЕ, 74). Однак на цьому розповідь про "позитивні якості" і закінчується, так, взагалі-то, й не поширившись. Крім того, в тій самій статті знаходимо ряд прозорих натяків на спекулятивні авантюри і крах Кампанії Південних морів 1720 р., без жодних імен і конкретних фактів: мабуть, тема була ще надто болісною для сучасників автора.

Цікаве відношення Натана бен Садді до правлячого монарха: тут він надто стриманий у визначеннях. Автор не нагороджує Георга II ніякими хвалебними епітетами, а тільки обмежується висловленням надії, що "міністри його будуть чесні, радники – мудрі, а капітани –

відважні”: that we may long continue in Power and great Glory, let us pray, That his Ministers be just, his Counsellors be wise, and his Captains courageous, so shall he become the Scourge of Spain, the Terror of France, and the Wonder of Europe (СКЕ, 76). Звернемо увагу на цей пасаж і порівняємо його з іншим, майже тотожним, у статті, присвяченій королеві Єлизаветі: “Her Ministers were just, her Counsellors were sage; her Captains were bold” (СКЕ, 39). Саме її правління – ось, за думкою бен Садді, зразок для наслідування, той самий “світоч для монархів на віки вічні” (Light unto Kings in all Ages (СКЕ, 4)), про який ідеться у передмові.

Друга частина даної цитати – до речі, алюзія на відомі віршовані рядки, теж присвячені королеві Єлизаветі:

Spains Rod, Romes Ruin, Netherlands Relief,
Earths joy, Englands gem, Worlds Wonder, Natures Chief.

Це ще раз підтверджує нашу думку, що Натан бен Садді поділяв точку зору переважної більшості англійських істориків, які вважали правління Єлизавети “золотим віком” історії Великобританії, її кульмінацією.

Однак, ніби говорить нам автор, від побажань і надій до їх втілення дуже далеко, і він не впевнений, що король Георг здатний подолати цей шлях.

Пізніше, в “Характерах”, Честерфілд дасть двом Георгам характеристики, які де в чому продовжать думку бен Садді: обидва ці монархи навряд чи заслуговують на дуже детальну розповідь про їхні діяння, бо вони не були ані великими, ані гідними захоплення. “Георг I був добропорядним тупим німцем; він і не хотів, і не міг грати роль короля, яка полягає в тому, щоб бути блискучим й підкоряти... Не являючи собою значної фігури як король, він, в той самий час, не був поганою людиною, і якщо нічим не прикрасив анналів нашої країни, то нічим їх і не заплямив”. Не відчувається ентузіазму і в тому, що говорить Честерфілд про Георга II: “Він мав не більше обдарувань, ніж його батько ... Всі риси його були дрібними ... Взагалі це була скоріше слабка, ніж погана людина чи король ... Я був учасником його розваг і займався його справами ... Безпристрасно й неупереджено писав я цей портрет на сеансі, що тривав чотири десятиріччя”¹⁷. Безпристрасність й неупередженість (відносні, зрозуміло), іронія, – які схожі кредо у Честерфілда і Натана бен Садді.

Цікавим є заключний пасаж книги, в якому автор перелічив усіх монархів по низхідній лінії від Георга II до Вільгельма Завойовника,

вказавши родинні відносини кожного наступного до попереднього (до витоків подібної форми подачі родослів'я ми ще раз повернемося трохи далі): George the Second, who was the Son of George the First, who was the Cousin of Anne, who was the Sister in Law of William the Third...etc. (СКЕ, 76-77). І ось, коли читач зникає до монотонного ритму цього переліку, бен Садді збентежує його останньою фразою:...William the Conqueror, who was the Son of a Whore (СКЕ, 77). Ми, зрозуміло, можемо тільки гадати, що саме хотів сказати цим автор. Зробимо припущення: так він висловив особисте відношення до пануючої віками точки зору на монархію як щось священне і непогрішиме. Королі ж, взагалі – зовсім звичайні люди, чиє походження не має нічого спільного з божественним. Порівняємо у Честерфілда: “Коли королі бувають зачаті й народжені подібно всім іншим людям, слід припустити, що вони належать до людського роду, і, може, якщо б їх виховували так же, як усіх, вони б нічим не відрізнялися від інших людей. Однак, починаючи з колиски, їх улещують, розбещують серця й паморочать голови, – тому вони й здаються якимись зовсім особливими істотами”¹⁸.

Кожний король, як правило, вже в перших рядках присвяченої йому статті одержує від Натана бен Садді оцінку, яка спрямована на те, щоб читачеві, в свою чергу, було легше оцінити діяння того чи іншого монарха. Звичайно, ця оцінка або різко негативна: Edward was a wicked Prince, and did that which was Evil in the Sight of the Lord (СКЕ, 21), або позитивна: he was a Prince of great Courage and Wisdom, and he set himself to enact good Laws (СКЕ, 30); рідше – суперечлива: he was a pious and religious Prince, and wrote many godly Books; Hymns also and Prayers, and sundry Meditations were the Works of his Hands. Howbeit he did that which was Evil in the Sight of the Lord (СКЕ, 45), але в цьому випадку оцінка тяжіє скоріше до негативного. Подібне відношення позитивного й негативного, за зауваженням Ю.М.Лотмана, “бере початок від міфологічної фігури перевертня, який вдень і вночі веде два протилежних способи життя. Маючи тенденцію то розпадатися на два різних... персонажі, то зливатися в єдиний суперечливий образ, цей архетип має величезну потенційну смислову ємність, що дозволяє в різних культурних контекстах наповнювати його різним змістом, при одночасному збереженні певної смислової константи”¹⁹. В нашому випадку подібною смисловою константою виступає певний збірний образ короля в СКЕ.

Як вже підкреслювалося, хроніки королів – дуже традиційна форма історичного повіствування. Саме королі протягом сторіч

вважалися призначеними правити державою не більше і не менше як господнім перстом, саме вони були її обличчям і, на перший погляд, саме їх особистості формували історичні шляхи націй. В той час, коли етапи економічного і політичного розвитку суспільства ще не були усвідомлені як віхи історії, цими віхами могли бути тільки монархи, кожний з яких убирав у себе і відображав мораль та уподобання епохи, її благословіння і прокляття. “Господар надає характер двору, двір – столиці, столиця – провінції. Душа володаря – форма, за якою відливаються всі інші”, – так писав у “Перських листах” Шарль Монтеск’є²⁰. В передмові, звертаючись до читача, бен Садді говорить: “Коли ти будеш читати про дурних королів, що правили країною, хай збентежить тебе серце твоє, і ти скажеш собі: як мало розуму потрібно, щоб правити великою державою!²¹ Але коли ти читатимеш про мудрих і великих королів, нехай зрадується твоє серце і, порівнявши минуле з теперішнім, ти звеселишся і засмієшся від усього серця. Крім того, ти зрозумієш, що кінець перших був гірким і ганебним, а кінець других – славетним та почесним. Ці останні повинні стати світочем для монархів у віки вічні, а ті, про кого говорили ми спочатку, – застереженням нащадкам” (And it shall come to pass that when thou readest of the fooloish Kings that have ruled the Land, then shall thy Soul be troubled, and thy shalt say within thyself, How small a Portion of Sence sufficeth to govern a great Kingdom. But when thou readest of the Kings that were wise and great, then shall thy Heart be glad, and thou shalt compare the passed Times with the present, and rejoice therein, and laugh exceedingly. Moreover thou wilt find, that the End of the first was Bitterness and Shame, but the End of the last was Glory and Honour: These shall be set up as a Light unto Kings in all Ages; but Those as a Warning from Generation to Generation (СКЕ, 4)). Цей пасаж, здається, є ніщо інше, як дещо розвинута думка із “Книги притчей Соломонових”, порівняємо: “Мудрі наслідують славу, а дурні – ганьбу” (Притч. 3:35), тобто мудрий той, хто обрав вірну путь, і буде за це нагороджений, і, навпаки, дурний – хто йде невірною дорогою, бо раніше чи пізніше він буде за це покараний. Такі паралелі з біблійними текстами в СКЕ зустрічаються майже постійно, і вони зовсім не випадкові. Додамо: те, що великі королі – мудрі, а ті, хто не заслуговує на добре слово, – дурні, – цілком закономірний висновок для письменника доби Просвітництва. Розум – це світоч, ті ж, хто живе нерозумно, плутають у темряві. Тут автор, теж відповідно до свого часу, мовби полемізує з Екклезіастом, він не може погодитись, що доля людини мудрої не відрізняється кінець кінцем від долі дурня, “бо мудрого не будуть пам’ятати вічно, як і

дурня; в прийдешні дні все буде забуто, і, на жаль, мудрий помирає нарівні з дурнем” (Еккл. 2:16).

З темою мудрості і глупства тісно пов'язана в СКЕ ще одна проблема. Корінь зла просвітники бачили в релігії, яка, на їхню думку, протягом століть одурманювала цілі народи, заважаючи їм побачити істинну путь, гідну людини, примушуючи їх винищувати один одного в безкінечних релігійних переслідуваннях та війнах. “...Будь-яка теорія, що визнавала за релігією певне місце в історії, була для них неприйнятною. Для них вона була позбавлена всіх позитивних якостей взагалі, була всього-навсього простою помилкою, народженою безсоромним і розважливим лицемірством певного класу людей, які називаються священиками і, на їх [просвітників] розсуд, придумали релігію як знаряддя панування над масами”²². Саме завдяки цьому, на наш погляд, релігії приділено стільки уваги в СКЕ. Певного схвалення у Натана бен Садді заслуговують лише найбільш прогресивні діячі церкви: предтеча англійської Реформації Дж. Уїкліф та батько Реформації в Європі М. Лютер. Автор насмішкувато ставиться до нерозумних “чудес”, що їх нібито творив після своєї смерті Фома Бекет: And of the Miracles that he wrought, is it not recorded, how he rose from the Coffin and lighted the Candles at his own Burial? and when the Funeral Ceremony was ended, how he lifted up his Head and blessed the People? (СКЕ, 13). Він глузує з “захисника віри” Генріха VIII, який спочатку прославився як палкий прибічник Римського папи, автор памфлету проти Лютера: Then Henry the King, in the Zeal of his Heart, wrote an Answer to Martin Luther, defending the Pope; and from henceforth he and his Successors are honoured with the Title *Defender of the Faith*, а пізніше, коли в цьому виникла потреба, зрікся догм католицької церкви: Howbeit he afterwards threw off the Pope's Authority, and departed from many of the Errors of the Church of Rome (СКЕ, 35). Гнів автора спрямований також і проти королеви Мері, яка увійшла в історію фанатичною католичкою на ім'я “Кривава”, в часи правління котрої ні на день не згасали вогнища, на яких палили “єретиків”: ... She was of a cruel Nature, and she persecuted unto death all who oppos'd her Doctrines, and her Reign stinketh of Blood unto this Day (СКЕ, 38).

Знаменно, що ознайомившись з “Історією доби Людовіка XIV” Вольтера, Честерфілд писав йому: “Особливо ... я вдячний Вам за те, що Ви висвітлили безумство й шаленство сект”²³. Зауважимо: це послідовно просвітницька точка зору.

Особливу огиду викликають у бен Садді догми католицької церкви, яка більше, ніж будь-яка інша, винна в жорстоких переслідуваннях

інакомислячих і розпалюванні ворожнечі. Не залишив він без “дбайливої” уваги і її голову – папу Римського, якого Честерфілд називав “водночас і антихристом, і вавілонською блудницею”²⁴.

Ще одна дуже важлива, треба думати, для автора тема виникає в кінці книги, коли на історичну сцену виходять торі та вігі, причому його симпатії явно на боці останніх. Боротьбу двох партій Натан бен Садді подає в алегоричній формі як двобій велетнів Віганза й Торібундоса. Неможливо описати сарказм автора, коли він говорить про Генрі Сечверела (Henry Sacheverel; 1674–1724), фанатика англіканської “високої” церкви, духовного вождя торі, якого останні, за словами бен Садді, вважали за бога і так цінували, що вміщували його портрет на дно своїх нічних ваз: ...the Giant Toribundos sent forth an evil Spirit in the Shape of a Priest, and he called his Name Sacheverel...Now the party of Toribundos adored him as a God; many Pictures of him were taken, and Prints of his Face were dispersed in every Corner; yea so worthily was he distinguished, that the very Piss-pots of the Land display'd his Countenance at their Bottoms, and Showers of Honour were daily poured upon him (СКЕ, 72).

Історія церкви, таким чином, нерозривно пов'язана з історією держави, її політикою, бо “людина – політична істота з безсмертною душею”²⁵. Саме цих “політичних істот” зобразив Натан бен Садді в особі судді Джефріса (Jeffries the Judge), історичного діяча, сумно відомого своєю жорстокістю та зажерливістю, що особливо “відзначився” в репресіях над учасниками повстання під водительством герцога Монмутського, так званих “Кривавих асізах” (Bloody Assizes), і його підручного Керка (Kirk). За свідцтвом якогось Рапена (Rapin)²⁶, цитованого автором, король не міг би знайти іншої людини, яка могла б так знущатися з честі, релігії та гуманності, як ці двоє: It was not possible for the King to find in the Whole Kingdom two men more destitute of Religion, Honour and Humanity. They were two cruel and merciless Tigers, that delighted in Blood (СКЕ, 65). За іншими свідченнями, Карл II вважав Джефріса абсолютно безпринципним, майже відверто ставився до нього з презирством і, в той же час, завдяки саме таким відразливим рисам, як безпринципність та продажність, він зміг стати корисним королю.

Релігійний фанатизм та нічим не обмежена влада короля, вільного розпоряджатися долею народу на свій розсуд, що мають в своїй основі прагнення скувати, підкорити волю людини, – ось те головне, проти чого повстає Натан бен Садді. У Честерфілда ми знаходимо дуже співзвучну думку: “Я ненавиджу його [самовластя] всією душею і дивлюся на нього, як на брутальне і злочинне насильство над природними правами людини”²⁷.

Автор з відразою ставиться до всіх видів релігійного фанатизму. Зокрема, він спрямовує свій гнів проти прихильників вчення ентузіастів. “Нікчемними” називає їх бен Садді. Один цікавий момент: в його сприйнятті стремління як ревних католиків, так і ентузіастів, незважаючи на їх вічну непримиренну ворожнечу, однакові; більше того: ентузіасти, по суті, прямують шляхом, второваним такою ненависною їм римокатолицькою церквою, а саме – прагнуть панувати над світом: when they had led Captivity Captive in England, they would then go into France, Spain, and Germany (СКЕ, 61), “замкнути царів їх в узи, і вельмож їх в окови” (Пс. 149, 8): bind their Kings in Chains and their Nobles in Fetters of Iron (СКЕ, 12, 61).

Отже, скоріш за все, змістом даного твору насправді є не колізії історії Великобританії як такі, а роздуми автора про історію і політику, релігію і мораль, розум та неуцтво, добро і зло, які лише втілені в форму історичного повісткування. Стилізація, однак, виконана настільки сумлінно й бездоганно, що тільки залишивши позаду кілька десятків сторінок, читач починає розуміти, що автор лукавить. Але якщо це так, і акцент дійсно зміщений з історичного повісткування на ілюстрування авторських міркувань, тоді суттєво змінюються наші уявлення про прагматичну спрямованість даного твору: за своїми функціями він повинен бути віднесений скоріше не до історіографії, а до художньої літератури. “Історія – найвдаліша нісенітниця, яка, однак, містить багато смислу”, – писав у зв’язку з цим Честерфілд²⁸.

Подібний захід – поєднання історичної розповіді з свідомим викладом певної системи поглядів, зрозуміло, був винайдений не Натаном бен Садді. Досить згадати, що в нього був добре відомий попередник, який успішно використав цей захід раніше. Мова йде про одного з найзначніших політичних діячів періоду Реставрації графа Кларендона (Edward Hyde, earl of Clarendon; 1609 – 1674), який свого часу склав дуже популярну “Історію заколоту та громадянських війн в Англії” (The History of the Rebellion and Civil Wars in England...; 1702 – 1704). Те, що письменник-просвітник звернувся до історії, не випадково. Як зазначила А.А.Єлістратова, “від часів Відродження Європа ще ні разу не була ареною таких невсипущих пошуків в усіх сферах суспільного, політичного і культурного життя, як у цю пору. Оскільки в більшості своїй вони були людьми надзвичайно універсальних, насправді енциклопедичних знань, просвітники намагалися поставити на службу людству всі галузі знання”²⁹. Використання в цьому плані саме історії здається надзвичайно плідним, тим більше, що автору СКЕ вдалося поєднати прагматичну мету з чудовою формою викладу мате-

ріалу. Граф Честерфілд зауважив: “Найлегші книги – звичайно найкращі; бо якщо мова письменника темна і складна, то це означає, що письменник цей не вміє також і ясно мислити”³⁰.

Отже, різкі оцінки, зла іронія, особлива живість та об’ємність при описі подій політичного і суспільного життя країни, хронологічно близьких автору, хоча й ненав’язливий, але – заклик до “співмислення” й співчуття, – скоріш за все, перед нами памфлет, вкрай популярний в англійській літературі XVIII ст. жанр, прославлений іменами Дж. Свіфта, Д. Дефо, Дж. Арбетнота, О. Поупа, Дж. Аддісона та Р. Стіла, ціла епоха в її розвитку. Жанр цей особливо цікавий відсутністю жорстких правил виконання, різноманітністю й гнучкістю форми, він “дуже вільний... і може з’явитися в будь-якому обличчі”, як підкреслює І. Шайтанов. Визначною рисою памфлета, на його ж думку, є не форма, яку той приймає, а роль³¹: виставити проблему на суспільний розгляд і, відповідно Шефтсбері, повірити істину насмішкою.

Натан бен Садді обрав для своєї праці форму історичної хроніки. По-перше, вона традиційна, а тому повинна бути близька читачеві. По-друге, історія – невичерпне джерело прикладів для ілюстрування авторських тез. Як писав у цьому зв’язку Честерфілд, “користь історії полягає, головним чином, у прикладах чеснот і пороків людей, які жили до нас: відносно них нам належить зробити відповідні висновки”³². І, по-третє, – це ще й засіб завуалювати свою дійсну мету, зайвий раз відчутти задоволення від того, що вдалося бути зрозумілим людьми свого кола, провести самозакоханих дурнів. Читаємо далі у Честерфілда: “М-р Поуп дуже вірно зазначив:

Ми дурнів хвалимо лише заради сміху.

Крім вчинків, які заслуговують на те, щоб про них написати, ніщо не приносить людині стільки честі і не дає їй стільки задоволення, як писати те, що заслуговує на читання”³³.

Чим СКЕ як памфлет відрізняється від інших, споріднених йому, це відсутністю остаточних висновків, вірніше, їх імпліцитністю. Автор впритулок підводить читача до них, але в останню мить мовби відходить у сторону, щоб вибір був самостійним і свідомим. Керуватися в цьому виборі потрібно міркуваннями розуму, моралі або улюбленим Честерфілдом правилом “золотої середини”: “вірна ознака людини сильної й здравомислячої – це здатність у всьому знайти певні межі, *quos ultra citraque nequit consistere rectum*”³⁴. Межі ці позначені дуже тонкою рисою, вона занадто тонка для звичайного ока ... В сфері моралі межа ця лежить між святенницьким пуританством й злочинною розпущістю; в сфері релігії – між марновірністю й нечестивістю”³⁵.

Згадаємо також точку зору Натана бен Садді на релігійний фанатизм: тут не можна не помітити паралелі.

Наголосимо: ми не беремо на себе відповідальність стверджувати, що автором СКЕ однозначно був Честерфілд. Це лише гіпотеза. Авторство могло належати як Честерфілдові, так і тому, хто, скажімо, намагався йому слідувати.

Сатирична, гумористична, моралістська проза завоювала собі значне місце в англійській літературі вже в період раннього Просвітництва. Памфлети Свіфта, Дефо, Арбетнота, есе Аддісона й Стіла в журналах “Фрігольдер”, “Базікало”, “Глядач” переконливо свідчать про це. Естетичне обґрунтування використання іронії як могутнього засобу впливу на читача містилося в “Досліді про свободу дотепності й гумору” (*Sensus Communis: An Essay on the Freedom of Wit and Humour*) графа Шефтсбері. Він розглядав насмішку (*ridicule*) як критерій істини: правдиве лише те, що здатне витримати перевірку сміхом. Відповідно алегоричній генеалогії, складеній Аддісоном, до найближчих родичів Істинного Гумору належить не тільки Істина, а й Здоровий Глузд.

Разом з іншими визначними рисами просвітницької літератури XVIII ст., в есе Аддісона й Стіла містилася ще одна дуже важлива для нас тенденція: використання образу іноземця як головного героя твору, від особи якого ведеться розповідь (у ряді есе фігурував щоденник індійського царя, мандруючого по Англії), коли звичні речі подаються в сприйманні “чужих”, “новачків”. Ця тенденція теж не була “винайдена” Аддісоном й Стілом, а вела свій початок, скоріше, від “Листів турецького шпигуна, що сорок п’ять років прожив у Парижі, в яких поданий звіт ... про найзначніші події ... в Європі ... між 1637 та 1682 рр.” генуезця Джованні Паоло Морани, який довгі роки жив за кордоном. Це восьмитомне видання вперше з’явилося в Парижі 1684 р., а вже у 1687-1693 рр. вийшло в Лондоні в англійському перекладі Бредшоу. Про те, наскільки популярною в Англії була ця книга, свідчить хоча б такий факт: у 1734 р. з’явилося двадцять друге видання вказаного перекладу! Появою “Турецького шпигуна” була відкрита насправді ціла доба в історії нової європейської літератури. Він поклав початок новому жанру – сатиричних псевдолистів уявного іноземця, який живе за кордоном, і викликав значну кількість наслідувань³⁶.

Цю тенденцію в літературі надалі блискуче розвинули автори філософських романів і повістей, найвідомішими серед яких були, мабуть, “Перські листи” Ш. Монтеск’є. (Цікаво, що мандруючи по Європі у 1728-1731 рр., Монтеск’є в Англії познайомився з Честерфілдом,

і частину мандрів вони здійснили разом). В англійській літературі цей захід одержав найповніший розвиток в другій половині XVIII ст. в таких творах, як "Расселас, принц Абіссінський" (1759) С. Джонсона, "Китайські листи, або Громадянин світу" (1760-1762) С. Голдсмита та "Історія й пригоди Атома" (1769) Т.Д.Смоллета.

Такий захід має суттєве психологічне обґрунтування. "Для кожного народу становить великий інтерес, як його історичне буття сприймалося іншими народами, як воно відображалося в їхній свідомості й культурі ... Тут справа насамперед у тому, що національну дійсність, її реальності "аборигени" й іноземці сприймають ... по-різному: перші помічають й фіксують передовсім явища й події, що відхиляються від життєвої норми, саму ж цю норму як таку вони не фіксують, оскільки вона для них звична; ... іноземцю ж цікавою і гідною опису здається сама норма життя, звична ... поведінка жителів країни, ... яку він спостерігає і описує". Інакше кажучи, "аборигенів" цікавить "історія" (події, новини), а іноземця – "міф" (незмінне, стабільне). "Зрозуміла річ, іноземні автори частіше впадають в помилки й перекручення, часом вони описують те, що погано або поверхово розуміють, але при цьому важливо, – як слушно зауважує Ю.М. Лотман, – "в самих цих помилках, в характері нерозуміння знаходити джерело цінних відомостей, ... що стосуються переважно суб'єктивно-історичної сторони змісту іноземних джерел"³⁷.

Найулюбленішими героями творів художньої літератури подібного роду були мандрівники зі Сходу, носії екзотичних для європейців рис світосприйняття. Традиційним камуфляжем для сатирико-викривальних та філософських порівнянь були державні й побутові реалії далеких країн.

Використання образу єврея, в сприйнятті якого переломлюється англійська історична дійсність, як автора СКЕ, здається нам особливо плідним. Натан бен Садді не був в Англії іноземцем. Він відрекомендувався євреєм, а бути євреєм для нього означає можливість бачити національну англійську дійсність і зсередини, і ззовні. Він одночасно і громадянин країни, і представник історично особливої, своєрідної нації, наділеної специфічним сприйняттям світу, тобто погляд його здатний проникнути як в "міф", так і в "історію".

В європейській літературі взагалі, і в англійській зокрема, існувала досить давня традиція використання єврейських образів для передачі авторських думок, яка була свідомо започаткована, мабуть, "Мальтійським євреєм" Кристофера Марло, продовжена "Венеціанським купцем" Шекспіра і набула особливого розвитку в пуританській публіцистичній прозі та поезії, а також в моралістично-повчальній літературі

XVIII ст. у вигляді протиставлення вибраних вищими силами “синів Ізраїлю” “ханаанітам” – язичникам, спадкоємцям неповажливого Ноева сина Хама, які поклоняються жорстокому богові користі Ваалу. Це біблійне символічне узагальнення було, зокрема, використане в сатирі Драйдена “Медаль” та “пророцьких” книгах У. Блейка³⁸.

“Маску” саме єврейського священика (a Priest of the Jews) використав автор СКЕ. Ця маска досить багатозначна, вона, здається, має свій підтекст. Звернемо увагу на ім'я: Натан бен Садді. Натан – відома ветхозавітна фігура, пророк часів правління царів Давида та Соломона, який залишив історичні записки про ці часи. Перш за все, тут є майже пряме посилання на Біблію, а крім того – на певні профетичні здатності автора. Як відомо, пророк Самуїл (Натан був його учнем) “встановив настільки тісний зв'язок між поезією та пророцтвом, що після нього поетів та пророків взагалі стали визначати одними й тими ж словами. І тих, і інших називали ясновидючими”³⁹. Віднесеність до часів Соломона важлива за двома причинами. По-перше, за твердженням єврейського історика Генріха Гретца, історична проза, що, правда, існувала і раніше, досягла на цей час певного ступеня розвитку. “Ізраїльські літописи ... [були] на чотириста років старші за найбільш ранні історичні праці, грецькі”⁴⁰. Можливо, бен Садді таким чином свідчить, що історіографічна традиція, на яку він спирається, гідна поваги. Є ще один цікавий момент: в добу Соломона було опубліковано два твори, які за своїм характером могли б бути визначені як памфлети, що під виглядом історичної розповіді доносили до читача певні політичні погляди⁴¹. Можливо, таким чином автор також досить побіжно, але все ж вказує на жанр СКЕ.

Складнішим видалося знайти будь-які відповідності другій частині псевдоніму – “Садді” (“бен Садді” дослівно – “син Садді”). Є одна непряма, але досить цікава паралель. Ім'я “Садді” співзвучне назві однієї з двох релігійно-політичних партій, що існували в Ізраїльському царстві – фарисеїв та саддукеїв. Дві політичні партії – торі та віги – існували і в сучасній авторові Великобританії. А відповідно до слововживання, прийнятого у філософів Кембріджа кінця XVII ст., вільнодумство та атеїзм іменувалися “саддукейством”⁴². Таким чином, консерватори, тобто торі, можуть бути співвіднесені з фарисеями; автор одночасно вказує на свою приналежність до лібералів-вігів і наносить удар своїм політичним супротивникам, натякаючи на їхню нециристь, фарисейство. До речі, граф Честерфілд свого часу був членом правлячого кабінету вігів.

“Неперевершеними” (sublime Originals (СКЕ, [3])) називає Натан бен

Садді оригінали, яким наслідує. І треба віддати їм належне: вони дійсно такі, бо це – біблійні тексти.

Небагато часу – біля століття – відділяло автора та його сучасників від Англійської революції, коли Біблія користувалася в англійців цілком особливою увагою і, можливо, на певний час стала їм близькою більш, ніж будь-якому іншому з християнських народів. Вживаючи термін “раса” до англійців, Іполіт Тен писав: “Завдяки палкій уяві, вона здатана розуміти грандіозне і трагічне, що представлене в Біблії, яка сприймається цими людьми як безсумнівне слово самого передвічного Бога ... Крики туги або здивування самотнього ізраїльтянина, неочікувані спалахи високої пристрасті, жадання справедливості, гromи гніву і суду Божого, незважаючи на тридцять століть відстані, потрясають ці біблійні душі”⁴³.

Цілий ряд ветхозавітних тем: неправедні царі, жорстокі судді, боротьба з ідолами – постійно присутні в тексті СКЕ. Це, разом з характерними паралелями (наприклад, вже згадуваний нами перелік англійських монархів в кінці книги, який відсилає нас до біблійних родоводів: “Адам народив сина ... і-нарік йому ім’я Сіф ... Сіф ... народив Єноса ... Єнос ... народив Каїнана ... Каїнан ... народив Малейла ...” тощо (Бут. 5: 3-12), тільки нібито переверненими, такими, що йдуть в зворотньому порядку); відсилань до біблійних текстів в тропях СКЕ (це важливе питання, що заслуговує на окремий розгляд); а також рисами ветхозавітного фаталізму і профетизму, дозволяє говорити про імітативні і частково – структурні біблійні алюзії в тексті СКЕ. Користуючись цими паралелями у властивому йому травестійному, пародійно-іронічному стилі, Натан бен Садді мовби намагається за допомогою великого показати незначущість малого.

Зокрема, автором цікаво використані великою мірою наслідувані пуританством ветхозавітні риси фаталізму. Він неодноразово пояснює історичні події волею всевишнього Бога, могутнього та грізного: *the Lord gave up Harold into the Hands of his Enemies* (СКЕ, 5); *the Lord smote him with Sickness* (СКЕ, 7); *the Lord fought for him* (СКЕ, 15); *the arm of the Lord was with him* (СКЕ, 22); *he was beset with Dangers round about, but the Hand of the Lord conducted him in safety* (СКЕ, 55); *the Vengeance of Heaven shall fall heavy on your Heads* (СКЕ, 75).

Цей захід, що має давню традицію, був застосований ще в античній трагедії і носить латинську назву “*Deus ex machina*”: заплутана інтрига розв’язується втручанням бога, який (звичайно – за допомогою певного механічного пристрою) з’являється серед діючих осіб, розкриває невідомі обставини й провіщає майбутнє. Таким чином, Натан бен Садді

висміює тих, хто не трудиться шукати розумних обґрунтувань подіям, у всьому посилаючись на провидіння. Зрозуміло, легше пояснити успіхи Олівера Кромвеля тим, що він продав душу дияволу, ніж замислитися над тим, які економічні та політичні передумови призвели до Англійської буржуазної революції XVII ст. та обумовили її звершення.

Новела про угоду Кромвеля з дияволом стоїть в ряді інших подібних сюжетних вставок в історичне повісткування СКЕ. Всі сюжети досить традиційні. Тут і мотив про дівчину, яка, щоб врятувати батька, була змушена принести свою честь в жертву, і історія про королівського блазня, який видався набагато розумнішим за свого хазяїна, і вже згаданий сюжет про Кромвеля.

Ось сумна історія про дівчину, яка, проливаючи безкінечні сльози перед безжальним Керком, благає пощадити життя її батька, приреченого на смерть. Зворушений її красою, Керк вимагає, щоб вона піддалася його домаганням, обіцяючи врятувати старого. Збезчещена дівчина бачить повішеного батька і втрачає розум. Висновок: слабкість беззахисна перед силою безчесної людини, моральні компроміси не йдуть на користь. Крім того, ця історія – зайвий штрих до картини “кривавих асіз”, влаштованих суддею Джефрісом та Керком над учасниками повстання герцога Монмутського, ілюстрація наслідків деспотичного самовластя короля. Не виключено також, що вона має алегоричний зміст.

Звернемося до сюжету про дотепність блазня короля Карла II на ім'я Кіллінґру (Killingrew)⁴⁴. Він розповсюдив чутку, що король буцімто страждає на зтяжну нежить. Коли розгніваний Карл почав вимагати від блазня пояснень, той відповів, що, на його думку, нежить у короля хронічна, бо його вже надто довго водять за ніс. Далі слідує висновок цілком у дусі бен Садді: *from that day no Jester hath been kept in the King's Court, only plain and solemn Fools* (СКЕ, 62-63). У цій короткій новелі, здається, криється чимало недоказаного, але дорозумлюваного: сам король якщо не цілковитий дурень, то й не розумник, а його придворні – просто безнадійні дурні.

“Я був впевнений, – писав Честерфілд Вольтеру, – що непогано знаю історію доби Людовіка XIV з великої кількості різних історій, мемуарів, анекдотів і т.д. про ці часи”⁴⁵. Значить, подібні сюжети – теж частина історії, як на думку сучасних йому авторів. Однак найважливіше те, який зміст вкладає автор в новелу, як хоче вплинути на читача, а також яким чином він вводить такий сюжет до канви історичного повісткування, наскільки органічно це робиться. Захоплю-

ючись Тассо, Честерфілд писав: "Він чудово вміє зв'язати в єдине ціле окремі епізоди; мислить він вірно, незрівнянно іронізує та потішається над своїми героями й прекрасно може все описати"⁴⁶. Таким чином, вставні новели не відволікають увагу читача, а, навпаки, грають дуже важливу роль: служать меті передачі авторських думок, створення цілісної картини твору, інакше кажучи, виконують функцію засобів когезії тексту.

У зв'язку з цим не можна залишити поза увагою ще один момент. Лінійне розуміння історичного процесу призвело до сюжетного розуміння історії: "Сюжет має могутні моделюючі потенції. Сюжет є специфічно людським засобом структурування дійсності. Без сумніву, сама історична дійсність (а історія – особливо) має сюжетні властивості". Спираючись на твердження Ю.М. Лотмана про моделююче значення "кінця" і "початку" в сюжетному творі, О.М. Єременко стверджує, що будь-який цілісний період історії, незалежно від своєї часової продовженості, має риси позитивного, негативного чи амбівалентного маркірування "початку" і "кінця" цього періоду. Не зупиняючись на різних варіантах маркірування "початку" і "кінця" внаслідок великої їх різноманітності, зауважимо, що воно "змушує згадати про не меншу різноманітність сюжетних схем". Звернемо увагу на наступне твердження: якщо історія – сюжет, який має "зав'язку" ("початок") та "розв'язку" ("кінець"), то ще одним необхідним елементом сюжету є "кульмінація" історії: "момент найбільш інтенсивного продуціювання подій людством, найбільшого загострення основних протиріч ... спроба найбільш пристрасних зусиль у прагненні людства до Істини". Більше того, на думку О.М. Єременка, "кульмінація" в даному випадку набагато важливіша за "зав'язку" чи "розв'язку", бо саме вона є "тим моментом, в якому остаточно формується весь сюжет ... Саме в кульмінації зосереджені задум, основний конфлікт і сутність сюжету, саме кульмінація значною мірою визначає структуру тексту в цілому"⁴⁷. Специфікою "кульмінації" історії, на наш погляд, є те, що вона, як правило, представлена не однією подією, а цілим рядом, окремим прикладом чого в СКЕ (а також в ряді інших хронік, які залишилися поза межами даного дослідження) може служити правління королеви Єлизавети Тюдор. Саме цей період традиційно вважався, зокрема, істориками кінця XVII – середини XVIII ст. квінтесенцією релігійного, політичного, культурного процесу розвитку країни, кращим за все, що йому передувало і прикладом для нащадків, тим самим "Light unto Kings of all Ages" (СКЕ, 4), про який говорив Натан бен Садді у передмові. Ця проблема здається надзвичайно цікавою і заслуговує на

окрему увагу. Метафора історії як художнього твору набуває як переносного, так і прямого значення. Хоча для цього історію і доводиться замикаати в певні межі, яких, по суті, не існує. "Помічено, що епос Гомера подібний барельєфу: ... він не має закінчення, а просто обривається. Такий насправді й епос самої загальної історії"⁴⁸.

¹ Скоріш за все, тут мається на увазі саме "коген". Словник Вебстера (Webster's Third New International Dictionary of the English Language.- Chicago etc., 1981.- Vol. 1.- P. 440) подає буквальный переклад слова "cōhen" з давньоєврейської - "priest" і визначає його так: "...A number of one of the families or clans descended from the high priest Aaron having certain hereditary religious privileges and responsibilities". Slovnyk Fanka ta Vohnellsa (Funk and Wagnalls New "Standard" Dictionary of the English Language.- New York; London, 1977.- P. 518) подає схоже значення: "One of the reputed descendants of the priestly caste in Ancient Israel subject to certain privileges and disabilities". Можна було б припустити, що тут заховане ім'я автора: багато сімей єврейського походження в Англії мають прізвище Cohen чи Kohen.

² Аникст А. История английской литературы.- М., 1956.- С. 5.

³ История английской литературы.- М., 1943.- Т. 1, вып. 1.- С. 16.

⁴ Жюссеран. История английского народа в его литературе.- Спб., 1898.- С. 67.

⁵ История английской литературы.- Т. 1, вып. 1.- С. 57-60.

⁶ Williamson T. A. The Evolution of England.- Oxford, 1946.- P. 2.

⁷ Жюссеран. Указ. соч.- С. 87.

⁸ Dictionary of Anonymous and Pseudonymous English Literature подає іншу дату: 1740 р. Але, на нашу думку, це скоріш слід вважати за помилку, ніж за свідчення того, що книжка видавалася двічі.

⁹ Томас Купер увійшов в історію як церковний діяч поміркованих поглядів, який проповідував терпимість у відношеннях між католиками та протестантами.

¹⁰ У перекладі з англійської вираз "shilling shoker" означає "дешевий бульварний роман".

¹¹ Dictionary of Anonymous and Pseudonymous English Literature. (Samuel Halkett and John Laing).- New York, 1971.- Vol. 1.- P. 346.

¹² Алексеев М. П. Честерфилд и его "Письма к сыну" // Алексеев М. П. Английская литература: Очерки и исслед.- М., 1991.- С. 72-73.

¹³ История английской литературы.- М., 1945. Т. 1, вып. 2.- С. 556.

¹⁴ Эко У. Имя розы.- М., 1989.- С. 428.

¹⁵ Лотман Ю. М. Выход из лабиринта // Эко У. Имя розы.- М., 1989.- С. 474-476.

¹⁶ Честерфилд. Письма к сыну. Максими. Характеры.- Л., 1971.- С. 67.

¹⁷ Там же.- С. 252-255.

¹⁸ Там же.- С. 246.

¹⁹ Лотман Ю. М. Повесть о капитане Копейкине (реконструкция замысла и идейно-композиционная функция) // Тр. по знаковым системам / Тартус. ун-т.-1979.- [Т.] 476, [вып.] 11: Семиотика текста.- С. 43.

²⁰ Монтезкье. Персидские письма.- М., 1956.- С. 233.

²¹ Ця думка була широко розповсюджена в просвічених колах Великобританії 30-40-х років XVIII ст. "Mirabilis quam pauca sapientia mundus regitur" (Дивуюся, яка незначна мудрість, правляча світом), - читаємо в листі Джона Арбетнога (до речі, лікаря і друга Честерфілда, до Дж. Свіфта. Див.: Васильева Т.Н. Английская сатира XVIII в. : Споры и решения.- Кишинев, 1991.- С. 71).

²² Коллингвуд Р. Дж. Указ. соч.- С. 75.

²³ Честерфілд. Письма к сыну. Максимумы. Характеры.- С. 239.

²⁴ Там же.- С. 97.

²⁵ Уэст М. Адвокат дьявола // Уэст М. Адвокат дьявола; Зельцер Д. Знамение.- М., 1991.- С. 24.

²⁶ На нашу думку, тут мається на увазі Т. Рапен (Thomas Rapin), автор монументальної 13-томної "Histoire d'Angleterre continué jusqu'à l'avènement de George II à la couronne".

²⁷ Честерфілд. Письма к сыну. Максимумы. Характеры. С. 98.

²⁸ Там же.- С. 147.

²⁹ История английской литературы.- Т. 1, вып. 2.- С. 267.

³⁰ Честерфілд. Письма к сыну. Максимумы. Характеры.- С. 145.

³¹ Шайтанов И. "Столетье безумно и мудро" // Англия в памфлете : Англ. публицист. проза начала XVIII в.- М., 1987.- С. 25-26.

³² Честерфілд. Письма к сыну.- М., 1991.- С. 7.

³³ Честерфілд. Письма к сыну. Максимумы. Характеры.- С. 8.

³⁴ По обе стороны которых не может быть ничего правильного (латин.).

³⁵ Честерфілд. Письма к сыну. Максимумы. Характеры.- С. 57.

³⁶ Алексеев М. П. Объяснительные примечания // Метьюрин Ч.Р. Мельмот Скиталец.- М., 1983.- С. 668.

³⁷ Наливайко Д. Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках).- К., 1992.- С. 12.

³⁸ Васильева Т.Н. Указ. соч.- С. 38.

³⁹ Гретц Г. История евреев от древнейших времен до настоящего.- Одесса, 1906.-Т. 1.- С. 150-151.

⁴⁰ Там же.- С. 286.

⁴¹ Там же.- С. 288.

⁴² Алексеев М. П. Указ. соч.- С. 646.

⁴³ Тэн Г.О. Развитие политической и гражданской свободы в Англии в связи с развитием литературы (Histoire de litterature anglaise).- Спб., 1871.- Ч. 2.- С. 166.

⁴⁴ Цікавий факт: за часів Карла II жив драматург Томас Кілінгру (Thomas Killigrew), відомий більше своєю дотепністю, ніж п'єсами, як свідчить енциклопедія "Britannica". Чи не його зобразив Натан бен Садді у вигляді блазня?

⁴⁵ *Честерфилд*. Письма к сыну. Максимум. Характеры. – С. 239.

⁴⁶ Там же. – С. 146.

⁴⁷ *Еременко А. М.* Многомерность истории // *Филос. и социол. мысль.* – 1991. – № 12. – С. 55.

⁴⁸ *Карлейль Т.* Французская революция : История. – М., 1991. – С. 546.